

Secțiunea a 5-a. OBLIGAȚII

Limitele teoriei romane a obligațiilor

Am subliniat (în introducerea la Obligații în Vechiul Drept Roman) perenitatea conceptelor inventate de jurisconșulții romani. Teoria generală a obligațiilor, astfel cum studentul în drept o învață la dreptul civil pozitiv, nu este însă integral datorată romanilor. Aceștia au inventat noțiunile, au pus la punct terminologia și au identificat regulile fundamentale. Restul este rezultatul unei lungi evoluții ulterioare.

Este adevărat că cele patru aspecte esențiale ale teoriei romane a obligațiilor (redate la începutul secțiunii dedicate Obligațiilor în Vechiul Drept Roman) se regăsesc în dreptul nostru privat actual. Dar nu trebuie să uităm că societatea noastră trăiește pe o serie de coordonate mult diferite de cea antică romană.

Să observăm mai întâi că dominația Romei nu a fost o înrobire tiranică, ci o reunire într-un sistem gradual și subtil a unei federații de națiuni. Așa cum arătăm în primele capitole ale Manualului, metropola respecta uzurile și cutumele fiecărei populații, în măsura în care nu îi lezau interesele imperiale. Cetățile cucerite au acceptat să renunțe la autonomia de decizie politică în schimbul unui climat de pace, securitate și prosperitate. Din sec. I a.Chr și până pe la mijlocul sec. III p.Chr., comerțul a cunoscut dimensiuni universale. Oamenii, bunurile și moneda cu efigia principelui circulă liber, pe o rețea de drumuri excelentă, trecând prin coridoare sigure și folosind linii de maritime și fluviale regulate, la adăpost de piraiți. Orașele înfloresc din toate punctele de vedere, pentru că politica de romanizare a provinciilor se poartă prin acestea. Contractele comerciale se încheie de-a lungul și de-a latul Imperiului pe baza unui regim contractual consensual întemeiat – după cum se va vedea detaliat mai încolo – pe buna-credință universală a dreptului ginților (*ius gentium*). Pentru afacerile mari se folosește stipulația (contractul verbal), al cărei formalism strict (așa cum vom constata mai jos) sporește certitudinea de obținere a plății.

Tot în capitolul introductiv am văzut că **nu putem pune semn de egalitate între societatea romană a perioadei clasice și cea globalizată pe baza producției industriale, a pieței și capitalului, în care trăim noi**. Romanii nu au avut niciodată baza tehnică și industrială avansată de care dispunem astăzi. În plus, nu au cunoscut formele de organizare în societăți comerciale sau cooperative cu statute autonome și apte să dirijeze fluxul de capital și bunuri. Lumea romană antică a rămas întotdeauna legată de structurile personale ale familiei în sens larg, cu rețeaua ei integrată de liberti, sclavi, clienți ce funcționează pe post de mandatar, ajutoare sau angajați.

Trebuie, deci, subliniat că, teoretizarea romană s-a afirmat în anumite limite.

a) Contractarea a fost practică la Roma din cele mai vechi timpuri, dar **sistematizarea teoretică a noțiunii juridice de contract s-a efectuat doar în Dreptul Clasic**. Chiar și atunci, juristul roman folosea cuvântul *contractus* în două sensuri:

- atât în sensul cel mai larg în care viza orice act juridic,
- cât și în sensul cel mai restrâns, în care avea în vedere doar contractele sinalagmatice (contractele în care există drepturi și obligații de ambele părți).

De ce foloseau, totuși, cuvântul în ambele sensuri? Pentru că, pragmatismul jurisconșultului roman îl făcea să caute soluția eficientă practic, nu coerența teoretică.

Abia la începutul sec. II p.Chr., Pedius sesizează legătura necesară dintre noțiunea de contract și cea de consimțământ. Teoretizarea lui Pedius a fost fundamentală, marcând nașterea conceptului de contract, astfel cum îl practicăm și azi. Dar, pentru romani, nu orice acord de voință constituie un contract și în consecință un izvor de obligație. Am analizat, în capitolul precedent, două texte esențiale în acest sens:

Ex nudo pacto actio non nascitur,

Dintr-un pact (acord de voință) nu se naște o acțiune¹.

nuda pactio obligationem non parit.

simplul pact nu creează o obligație².

Cuvântul *pactum* vine etimologic de la *pax, pacere* (= pace). Pactul este un acord de voință încheiat între două persoane fără vreo formalitate și fără remitere materială a lucrului. Pentru ca un acord de voință să producă efecte juridice, Dreptul Roman cerea fie să îmbrace o formă solemnă (orală sau scrisă), fie să îndeplinească anumite condiții de fond. Altfel spus, de la Pedius încoace, **orice contract necesita un acord de voință, însă nu orice acord de voință era un contract.**

Abia în Evul Mediu, autorii de scrieri juridice au asimilat pactele cu contractele: canoniștii* au pornit în această direcție, opera lor fiind finalizată de reprezentanții școlii dreptului natural (sec. XVII). Diferența dintre convenție și contract a fost subiect de dezbateri și sub imperiul vechiului nostru cod civil, unde art. 644 prevedea că „proprietatea bunurilor se dobândește și se transmite prin succesiune, prin legată, prin convenție și prin tradițiune”, iar art. 942 avea un conținut aproape identic cu actualul art. 1166 C. civ. Concluzia a fost că cele două noțiuni sunt sinonime în dreptul modern, datorită predominanței consensualismului: simplul consimțământ este suficient pentru ca să ia naștere o obligație.

b) Juristul roman nu prea distingea între sensul procedural și cel substanțial al noțiunii de obligație: o obligație există numai dacă pretorul are să-ți dea o acțiune în justiție, împotriva celui despre care pretinzi că-ți datorează ceva. Ca urmare, am arătat, în capitolul anterior, faptul că romanii examinau constant obligația prin prisma caracterului său personal: pârâțul-debitor este legat de reclamantul-creditor. Se va vedea, în prezentul capitol, cum acest aspect a cauzat dificultăți teoretice cu ecouri până în sec. XX, în ce privește posibilitatea de cedare a unei creanțe sau de transmitere a unei datorii.

Pentru a se înțelege corect perspectiva juriștilor romani asupra acestui aspect, reamintim că acțiunile au precedat cronologic realitățile juridice pe care le-au apărut și că noțiunea de drept subiectiv nu era cunoscută. Abordarea lor era pur procesuală: o ipoteză ivită în practică este luată în calcul juridic numai dacă există o acțiune care să o sancționeze. Ca urmare, o obligație există numai dacă există o acțiune dată în cursul procedurii de judecată. Gaius nici nu definește obligația din punctul de vedere substanțial, ci doar din perspectiva procedurii. El descrie conținutul obligației, care se include în partea întâi a formulei (*intentio*), la acțiunile personale:

In personam actio est, qua agimus, quotiens litigamus cum aliquo, qui nobis uel ex contractu uel ex delicto obligatus est, id est, cum intendimus DARE FACERE PRAESTARE OPORTERE.

Actio in personam este aceea prin care ne judecăm cu cineva care ne este obligat fie de pe urma unui contract, fie de pe urma unui delict, cu alte cuvinte, când pretindem „că trebuie să dea, să facă, să răspundă³”.

S-a ajuns astfel ca noțiunile de acțiune și obligație să fie nu doar inseparabile, ci și interschimbabile. De altfel, juristul roman prefera cuvântul *actio* celui de *obligatio*, pentru că acțiunea este aceea care concretizează legătura creditor-debitor și îi imprimă eficacitatea sa juridică. Jurisconșulții s-au obișnuit astfel să vorbească despre acțiune chiar și în afara contextului procedural, identificând-o cu obligația substanțială. Identificarea nu a fost însă completă sau oarbă. *E.g.*, dacă i se obținea consimțământul prin dol, debitorul se putea opune acțiunii în executarea contractului, promovată de creditor, invocând excepția de dol. Se observă în acest exemplu cum sensul procedural al acțiunii este despărțit de cel substanțial.

¹ Paul, *Sent* 2.14.1.

² Ulpian, *Dig.* 2.14.7.4.

³ Gaius, 4.2.

c) O altă limită este sesizabilă în teoretizarea delictului. Aceasta nu are o prea mare profunzime și varietate: Gaius înțelege prin delict numai cele admise de dreptul civil, iar principiul general al răspunderii civile bazate pe culpă⁴ nu a fost niciodată consacrat de romani. De asemenea, până la Iustinian, decesul făptuitorului stinge obligația delictuală.

d) Teoreticienii romani nu au tratat în mod distinct efectele, transmisiunea obligațiilor, garanțiile executării acestora, amestecându-le cu analiza contractelor. Ei s-au limitat la diviziunea fundamentală în contracte și delict. De altfel, vechile clasificări cu privire la izvoarele obligațiilor s-au dovedit a fi insuficiente practic în timpul lui Iustinian. Sub influența filozofiei grecești și a spiritului speculativ grec (infiltrate tot mai adânc în teoriile și construcțiile juridice), Instituțiile lui Iustinian operează o diviziune cvadripartită a izvoarelor obligațiilor: contractele, delictele, cvasicontractele și cvasidelictele.

e) Receptarea Dreptului Roman al obligațiilor a început în Italia, în sec. XII, datorită calităților sale intrinseci și intereselor contextuale. Studiul izvoarelor romane a fost practicat inițial numai de către cercetătorii pasionați ai științei dreptului în sine. Rezultatele lor au atras studenții, care intră ulterior în practică și sesizează netă superioritate tehnică a Dreptului Roman asupra dreptului cutumiar medieval. Dreptul contractual roman se infiltrază astfel treptat în actele redactate de practicieni și se impune ca urmare a bunei primiri din partea nejuriștilor. Astfel, pentru renașterea regimului contractual creat de Cetatea Eternă au militat burghezia italiană și marii comercianți. Libertatea și suplețea contractuală (pe care a generat-o), precum și caracterul său universalist au fost instrumente apte să rupă cu restricțiile dreptului feudal, ce se constituiau în piedici în calea unui comerț transfrontalier de anvergură. Opozanții au fost, în principal, seniorii feudali și subordonații lor, precum și populația rurală ignorantă.

Renașterea Dreptului Roman s-a desfășurat pe aceste coordonate în spațiul geografic italo-francez, intrând din sec. XVI și în cel germanic. Trebuie reținut însă că, **deși juriștii medievali lucrau cu Corpusul iustinianeu, ceea ce s-a receptat în practica și știința dreptului privat european a fost rezultatul trecerii textelor romane prin filtrul propriei puteri de înțelegere, influențată și de interesele concrete, generate de realitățile și cutumele locale.**

Noțiunea de obligație

Dreptul vechi vedea în obligație o legătură **materială** între creditor și debitor, o putere a primului asupra ultimului. Obligația devine o legătură **juridică** (se abstractizează) numai începând din primele secole imperiale. Schimbarea de concepție a fost provocată de interesul practic al bunei funcționări a raporturilor de afaceri, care au reclamat o sistematizare a drepturilor și obligațiilor contractuale. Să-l citim pe jurisconsultul clasic Paul:

Obligationum substantia non in eo consistit, ut aliquod corpus nostrum aut servitute nostram faciat, sed ut alium nobis obstringat ad dandum aliquid vel faciendum vel prestandum.

Esența obligațiilor nu constă în a face ca un lucru să fie al nostru sau în a ne atribui o servitute, ci în a constrânge pe un altul să ne dea ceva sau să ne facă ceva sau să ne pună la dispoziție ceva⁵.

Textul ne arată cum și-a schimbat sensul noțiunea de obligație, în contextul economic descris mai sus: legătura creditor-debitor încetează să mai fie înțeleasă într-un sens strict material, în care debitorul era tratat similar unui bun, asupra cărui creditorul își exercită atribute de proprietar. Aceasta devine una pur juridică, având ca obiect prestația debitorului, nu persoana acestuia. Schimbarea de concepție se vede clar, dacă examinăm efectele eventualei neexecutări din partea debitorului: creditorul va putea urmări numai bunurile debitorului, nu persoana fizică a acestuia.

⁴ Acest principiu este enunțat de art. 1382 Cod civil francez, care a fost preluat de art. 998 c.civ.1864 și se găsește acum în art. 1349 c.civ. 2009.

⁵ Paul, Dig. 44.7.3 pr.

Definiția obligației, astfel reconceptuată, poate fi găsită în Instituțiile lui Iustinian:

Obligatio est iuris vinculum quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei secundum nostrae civitatis iura.

Obligația este o legătură juridică în temeiul căreia suntem constrânși în mod necesar, să facem o prestație oarecare în conformitate cu dreptul cetății noastre⁶.

Obligația, astfel prezentată, o definim ca o **legătură juridică (*vinculum iuris*)**, în virtutea căreia, o persoană numită debitor poate fi constrânsă să efectueze o prestație de a da sau de a face ceva în favoarea unei alte persoane, numită creditor. Se observă cum accentul cade pe caracterul relativ al obligației: numai debitorul, adică cel legat de creditor, poate fi ținut la executare.

Definiția iustiniană a obligației se regăsește astăzi în art. 1164 C. civ.: „Obligația este o legătură de drept în virtutea căreia debitorul este ținut să procure o prestație creditorului, iar acesta are dreptul să obțină prestația datorată”.

Elementele obligațiilor

Lectura celor două texte oferite mai sus (Paul și Instituțiile lui Iustinian) ne permite să concluzionăm că o obligație este alcătuită din următoarele elemente: subiecții (1), obiectul (2) și constrângerea (3).

(1) **Subiecții**, care sunt creditorul (*creditor, reus credendi*) și debitorul (*debitor, reus debendi*). Primul, subiectul activ al obligației, poate constrânge pe cel de-al doilea, subiectul pasiv al obligației, să-și îndeplinească prestația la care este îndatorat.

(2) Al doilea element îl constituie **obiectul** obligației, care este prestația pe care trebuie s-o îndeplinească debitorul. Din textul lui Paul, rezultă că acesta poate consta în *dare, facere* sau *praestare*. Pentru ca să le identifice, jurisconsultul face o comparație între obligație și drepturile reale. S-a văzut, în secțiunea dedicată ultimelor, cum titularul unui drept real exercită o putere directă, exclusivă și absolută asupra unui lucru. Or, obligația există numai între cei doi subiecți determinați (caracter relativ), este întotdeauna personală și leagă pe debitor de creditor. Debitorul este pasiv, în sensul că este angajat față de creditorul pentru care trebuie să execute prestația. Creditorul este activ, pentru că are o putere juridică asupra debitorului, în sensul în care îi poate pretinde furnizarea prestației datorate.

Am afirmat faptul că prestația ce constituie obiectul obligației se poate prezenta în trei varietăți:

a) *Dare*, care constă în transferarea unui lucru. Un lucru este dat când se produce efectul transferului și destinatarul transferului a obținut obiectul material pe care debitorul trebuia să i-l procure. Cuvântul *dare* (a da) nu precizează cum trebuie executată operațiunea, pentru că Gaius nota:

[...] *cum scilicet id dari nobis intellegatur, quod nostrum fiat; [...]*

„ne este dat” înseamnă că ceea ce este dat devine al nostru⁷.

De asemenea, din ceea ce scria Paul, se trage concluzia că debitorul nu este liberat până când obiectul prestației sale nu a devenit al creditorului:

⁶ Inst. 3.13 pr.

⁷ Gaius, 4.4.

Non videtur data, quae eo tempore quo dentur accipientis non fiunt.

Un lucru nu este dat dacă, la momentul la care este dat, nu devine al celui care îl primește⁸.

Se observă cum rezultatul prestației este cel care determină felul obligației. Ca urmare, *dare* se referea, în sens restrâns, la **un transfer de proprietate sau al unui alt drept real**. În sens larg, *dare* viza orice obligație care urmărește atingerea unui rezultat specific, indiferent de mijlocul prin care debitorul ajungea la acesta: plată, remitere în posesie, remitere în proprietate etc. Acest mod de concepere a obligației de a da a fost integrat, în dreptul civil al sec. XIX, în noțiunea de obligație de rezultat.

b) *Facere* consta într-o **săvârșire (în sens larg) a unui fapt**, incluzând în primul rând prestările de servicii. Obiectul obligației este însăși acțiunea de a face (ridicarea unei case, executarea unei munci, executarea unui transport etc.). Dreptul modern a adăugat categoria obligațiilor de a nu face (*non facere*), desemnând obligațiile de abținere de la o conduită. Pragmatismul juristului roman nu i-a permis să opereze distincția, pentru că nu putea concepe o obligație fără conținut material. Pentru el, obligația de a nu face este o specie de *facere*, atunci când constă într-un comportament precis: *e.g.*, tolerarea exercitării servituții de către titularul fondului dominant. O inactivitate pură și simplă nu constituie obligație.

La rigoare, distincția romană între *dare* și *facere* nu era întotdeauna netă, preocuparea pentru o soluție practic fezabilă și echitabilă prevalând și aici asupra consecvenței logice. Paul o identifică totuși în analiza unui caz practic complicat de stipulație, legat de care afirmă din start:

Stipulationum quaedam in dando, quaedam in faciendo consistunt.

Anumite stipulații consistă în a da, altele în a face⁹.

Era vorba despre un Titius care s-a obligat să dea lui Gaius un sclav prin tehnica juridică a unei stipulații*. Sclavul se îmbolnăvește între timp și decedează în contextul în care Titius neglijează să-l trateze: poate fi ținut el la plata contravalorii sclavului către Gaius? Paul dă un răspuns negativ, motivând că – în sens strict – îngrijirea sclavului era o obligație de *facere*, pe când stipulația îl obligase pe Titius numai la *dare*:

[...] *quia qui dari promissit, ad dandum, non faciendum tenetur.*

Căci cel care a promis de a da este ținut a da, nu de a face¹⁰.

Prin urmare, obligația debitorului s-a stins prin survenirea unei imposibilități de executare. Exemplul lui Paul a fost însă, pare-se, unul inventat în scop didactic. Realitatea este afirmată de un text al lui Papinian în care se vede caracterul mult mai puțin net al diferențierii:

verbum facere omnem omnino faciendi causant complectitur dandi, solvendi, numerandi, iudicandi, ambulandi

noțiunea de a face se referă la tot ce presupune o activitate precum cea de a da, execută, a plăti, a judeca sau a se plimba¹¹.

Dreptul modern a abandonat formalisme excesive precum cel din exemplul lui Paul, dar a reconfigurat diferențierea dintre cele două tipuri de obligații convertindu-le în obligații de rezultat și de mijloace.

Distincția între *dare* și *facere* a ajuns în dreptul nostru prin receptarea la 1865 a codului civil francez din 1804, precum și a literaturii și practicii judiciare aferente acestuia. Doctrina sec. XX a pus la îndoială corectitudinea și utilitatea diferențierii, astfel că în dreptul unor țări europene s-a renunțat în deceniile trecute la obligația de a da în momentul în care codurile civile au fost revizuite sau refăcute. Aparenta lipsă de coerență se ordonează dacă nu pierdem din vedere faptul că formularea lui Paul este una târzie, rezultantă a unui îndelung proces de reflecție de specialitate, început la sfârșitul Republicii. Nu trebuie uitat nici că raționamentul juristului roman este unul cazuistic: realitatea fluctuantă a practicii scrie regula de drept, nu regula de drept organizează practica.

⁸ Dig. 50.17.167 pr.

⁹ Dig. 45.1.2 pr.

¹⁰ Dig. 45.1.91 pr.

¹¹ Dig. 50.16.218.

c) *Praestare* însemna **asumarea unei îndatoriri fără constituirea unui drept**, în sensul în care garantezi, răspunzi de un fapt. Suntem în prezența unei obligații accesorii, care însoțește executarea unei obligații principale de *dare* sau *facere*. E.g., într-o stipulație de garanție, distinctă de contractul de vânzare, vânzătorul garantează că lucrul în cauză nu are vicii ascunse. Un alt exemplu, este acela în care un contractant se poate angaja să nu săvârșească vreun dol sau să-și asume eventuala pierdere a lucrului prin caz fortuit.

(3) Al treilea și cel mai caracteristic element îl constituie **constrângerea**, prin care înțelegem sancțiunea judiciară care îl lovește pe debitor în cazul neexecutării. Definiția din Instituțiile iustinieni ne relevă forța coercitivă a legăturii juridice care îl ține pe debitor la executarea prestației asumate. Spre deosebire de îndatoririle etice sau morale, executarea unei datorii juridice nu depinde de bunăvoința debitorului și nici nu este la libera sa apreciere. Obligația este o îndatorire fermă, precisă și consacrată juridic ca drept al creditorului. Existența acestui drept este semnalată de existența unei acțiuni în justiție, care sancționează obligația, după cum scria jurisconsultul Celsus:

Nihil aliud est actio quam ius quod tibi debeatur, iudicio persequendi.

Acțiunea nu este altceva decât mijlocul de a urmări în justiție ceea ce ni se datorează¹².

Sancțiunea va fi deci solicitată de creditorul nesatisfăcut, care are la îndemână, în vederea realizării dreptului său de creanță (*ius in personam*), o acțiune personală (*actio in personam*). Creditorul poate cere realizarea datoriei pe cale judiciară, ceea ce în final îi procură un titlu executoriu (adică, primește dreptul de a trece la executarea silită a debitorului). Mai mult, când datoria este lichidă și notorie, se merge până la a-i deschide creditorului direct calea executării silite.

BIBLIOGRAFIE:

– cu privire la obligații în general: Nicolae CORODEANU, *Evoluția obligațiunii romane*, vol. I, București, 1938 (vol. II nu a apărut); Ernst LEVY, *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht*, 1956; Jean GAUDEMET, *Naissance d'une notion juridique. Les débuts de l'«obligation» dans le droit de la Rome antique*, în vol. *Obligation*, p. 19-32; Rodolfo SACCO, *A la recherche de l'origine de l'obligation*, în vol. *Obligation*, p. 33-42; René-Marie RAMPÉLBERG, *L'obligation romaine: Perspectives sur une évolution*, în vol. *Obligation*, p. 51-68; Mihai JAKOTĂ, *Drept roman. Obligații*, Iași, 1981.

Izvoarele obligațiilor

Introducere

Înainte de a le analiza detaliat fiecare izvor în parte, este necesară o introducere, cu rol de privire de ansamblu. Aceasta ne va ajuta să înțelegem contextul socio-juridic și economic al problematicii pe care o studiem: este vorba, în esență, la diminuarea formalismului, în ceea ce privește contractarea obligațiilor.

a. Mecanismele formaliste de creare a obligațiilor (expuse în capitolul precedent) rezolvau problemele practice pe care le impunea viața socială din perioada cea mai veche. Ca urmare, obligațiile nu au trebuit să constituie pentru juriști o preocupare teoretică deosebită. Victoria romană în al doilea război punic (sec. III-II a.Chr.) a adus, pe fondul expansiunii teritoriale accelerate, avântul schimburilor comerciale. Cadrul formalist al angajamentelor, așa cum era prescris de legea decemvirală, a început să fie inadecvat nevoilor comerțului cu provinciile.

¹² Dig. 44.7.51.

b. Schimbarea a pornit de la cea mai importantă afacere a societății agricole arhaice: împrumutul cotidian (*mutuum*). Înflorirea noilor raporturi de schimb a ridicat probleme de celeritate a tranzacției. Ca urmare, în materie de *mutuum* prin darea cu împrumut a semințelor și banilor, practica a admis perfectarea contractului chiar și cu omiterea formalităților cerute de legea decemvirală. De aici s-a tras o concluzie simplă: ceea ce se poate împrumuta informal, se poate restitui tot informal.

Ideea era îndrăzneată, pentru că venea în contra concepției esențialmente formalistă a dreptului civil. Implementarea ei a necesitat o nouă acțiune, întemeiată pe simplul fapt al primirii semințelor sau banilor care trebuie restituiți creditorului. Așa a fost inventată *legis actio per conditionem* (pe scurt, *condictio*), introdusă în jumătatea secundă a sec. III a.Chr. de legile Silia și Calpurnia. Aceste legi nu au dorit decât să creeze o cale procedurală pentru derularea mai rapidă a împrumuturilor. Dar, ele au deschis calea unei constatări, care a lovit fundamental în concepția tradițională a vechiului drept: **legătura obligațională nu mai este datorată formalismului, ci obligația de restituire se naște direct din darea în mod provizoriu a sumei/cantității de bunuri.** *Condictio* este noua acțiune care îl ajută pe creditor să obțină restituirea. Este de acum suficientă dovedirea faptului că debitorul deține o sumă de bani sau o cantitate de semințe, a căror restituire o așteaptă creditorul, pentru ca să se dovedească faptul că există obligația de restituire. Noul instrument procedural validează convențiile din practică neîmbrăcate în haina formală pretinsă de vechiul *ius civile*. Manierele de contractare astfel inițiate vor fi studiate detaliat, în secțiunile dedicate contractelor formale și contractelor reale.

În **concluzie**, crearea, în această perioadă, a celei mai recente acțiuni a legii – *condictio* – sugerează mutațiile economice și juridice din societatea romană, precum și efortul juriștilor de a găsi formule de adaptare din mers a vechilor reguli la noile realități practice. *Condictio* permite sancționarea oricărei creanțe, independent de izvorul acesteia.

c. Domeniul obligațiilor se îmbogățește în sec. III a.Chr. (sau cel târziu din sec. II a.Chr.) cu categoria contractelor consensuale, bazate pe buna-credință. Consimțământul este expresia voinței comune a părților și jurisconsultii romani de la finele Republicii îl supun unui criteriu comun general valabil: *bona fides*. Atât formarea contractului, cât și și executarea oricărui tip de obligați contractuale trebuie să se supună criteriului bunei-credințe (*dare, facere sau praestare ex fide bona*).

Toate aceste evoluții au rezultat din presiunea exercitată de realitățile practice asupra juriștilor, care au trebuit să-și pună ingeniozitatea la contribuție. Diversificarea, în concret, a practicilor contractuale a condus treptat doctrina la angajarea unei reflexii teoretice: noile moduri de angajare voluntară în raporturi juridice aveau nevoie de sistematizare și individualizare. Astfel, s-a ajuns ca, începând cu ultimul secol republican, să se declanșeze lentă geneză a categoriilor dogmatice ale dreptului obligațiilor.

Care sunt izvoarele obligațiilor?

Studiul izvoarelor obligațiilor a intrat și el în cadrul preocupărilor enunțate mai sus, mai ales în primele secole ale Imperiului. În manualul său, Gaius afirmă că:

[...] *omnis enim obligatio uel ex contractu nascitur uel ex delicto.*

[...] orice obligație se naște fie dintr-un contract, fie dintr-un delict¹³.

¹³ Gaius, III.88.

Să explicăm textul redat:

a. În sec. II (când scria Gaius), noțiunea de contract (*contractus*) nu se mai reducea, ca în Vechiul Drept, la o chestiunea asemănătoare unui drept real, în temeiul căruia debitorul devenea sclavul creditorului. Contractul devenise deja un acord de voință, realizat cu scopul să producă efecte juridice. Neîndeplinirea contractului nu mai ducea la înrobirea debitorului, ci la plata unor daune interese. Gaius are meritul că a operat sinteza teoretică, pentru că predecesorii lui tratau încă separat obligațiile *re, verbis, litteris și consensu*¹⁴.

b. La rândul său, delictul (*delictum, maleficium*) constă într-un fapt ce înfrânge ordinea juridică (*e.g.*, un furt), fapt ce creează o obligație împotriva voinței făptuitorului. Observăm faptul că obligația apare ca o sancțiune a încălcării normei juridice și nu este, ca în epoca veche, o despăgubire ce se substituie răzbunării private.

Rezultă că în epoca lui Gaius, cele două izvoare ale obligației (contractul și delictul) apar ca două noțiuni juridice bine cristalizate, abstracte și cu aplicabilitate generală. Acestea nu mai sunt reduse, ca în epoca arhaică, la un conținut cu valoare de speță individuală, strâns legată de constrângerea fizică directă.

Clasificarea izvoarelor obligațiilor, așa cum este prezentată de Gaius, s-a dovedit ulterior insuficientă. Practica a scos la iveală noi fapte și acte juridice, care puteau da naștere unei obligații. În lucrarea *Res cottidianae* (Reguli juridice de folosință zilnică – lucrare discutabil atribuită tot lui Gaius), apare o împărțire tripartită a izvoarelor obligațiilor:

Obligationes aut ex contractu nascuntur aut ex maleficio aut proprio quodam modo ex variis causarum figuris.

Obligațiile se nasc fie dintr-un contract fie dintr-un delict fie într-un mod propriu, din diferite alte cauze¹⁵.

În ultima categorie (*variae causarum figurae*) intră fapte și acte juridice care, deși nu sunt nici contracte și nici delict, dau naștere totuși la anumite obligații. De exemplu, un moștenitor ce acceptă succesiunea este obligat să plătească legatele; obligația acestuia însă nu decurge evident dintr-un delict, dar nici dintr-un contract, pentru că moștenitorul n-a contractat nici cu defunctul și nici cu legatarul. Cu toate acestea, manifestarea sa de voință va produce efecte juridice, îndatorându-l să achite legatele.

De ce s-a ajuns la această nouă clasificare? Citind mai departe în Digeste, aflăm că se are în vedere persoana care repară bunul altuia sau îi plătește o datorie fără nicio împunerică prealabilă. Utilitatea publică face să se nască, din faptul întreprins (gestiune de afaceri), o obligație pentru beneficiar: aceea de rambursare a cheltuielilor avansate. Gaius apelează la o formulare negativă, pentru a defini operațiunea: acțiunea ce rezultă nu izvorăște nici dintr-un contract nici dintr-un delict. Constată apoi același lucru în câteva ipoteze¹⁶:

– tutorele care a alocat bani proprii pentru cheltuielile de conservare a patrimoniului pupilului va avea o acțiune în despăgubire, care nu rezultă din contract sau din delict: pupilul este ținut față de tutore ca și cum ar fi existat un contract (*quasi ex contractu*);

– plata nedatorată este cel mai greu și mai important caz în acest sens: acordul de voințe lipsește, dar nici ilicitul nu poate fi reținut. Asimilarea se face cu împrumutul de consumație (*quasi ex mutui datione*), deoarece plătitorul sumei nedatorate dorește sigur să-și recupereze banii, iar *accipiens* nu are vreun motiv pentru a-i reține. Soluția fusese prudent avansată de Celsus, după cum reiese dintr-un text al lui Pomponius:

¹⁴ Gaius, III.89.

¹⁵ Dig. 44.7.1 pr.

¹⁶ Gaius, Dig. 44.7.4 și 5 pr., 1, 3 și 4-6.

[...] *plerumque enim id accidit, ut extra id quod ageretur tacita obligatio nascatur, veluti cum per errorem indebitum solvendi causa datur.*

[...] pentru că deseori se întâmplă ca o obligație să se formeze fără manifestare de voință și în afara chestiunii vizate, de exemplu atunci când cineva restituie din eroare o sumă nedatorată¹⁷.

În Dreptul Postclasic, juriștii au mers mai departe în această direcție. Ei au admis câteva cazuri rare, de speță, în care obligațiile se formează fără acordul părților, le-au asimilat cu contractele și le-au denumit cvasicontracte. La fel cum (vom vedea în subcapitolul dedicat contractelor consensuale) categoria contractelor nenumite s-a născut prin analogie cu cele numite, cvasicontractele sunt supuse în Dreptul Postclasic, prin analogie, regulilor contractului cel mai apropiat – chiar dacă le lipsește elementul esențial, consimțământul.

Gaius scoate și el în evidență, în textul preluat mai sus din Digeste, elementul distinctiv: la contracte există un acord ce angajează debitorul față de creditor, pe când în cele două ipoteze de mai sus vedem fapte independente de vreun angajament contractual, ce generează o obligație fără a se încadra în tipologia bipartită a izvoarelor acesteia.

– judecătorul ce pronunță o sentință parținică sau își depășește competențele va fi ținut printr-o acțiune penală privată ca și cum ar fi existat un delict (*quasi ex maleficio teneri*). Se are în vedere aici cazul de culpă foarte ușoară;

– în fine, sunt incluse situațiile de responsabilitate a patronului pentru faptele subalternilor săi: armatorul răspunde pentru furtul săvârșit de membrii echipajului unei nave, hangiul pentru cel comis de personalul hanului și proprietarul grajdului pentru angajații acestuia.

Dreptul pozitiv din sec. II p.Chr. nu includea aceste două categorii de fapte între delict, ceea ce nu le putea însă nega în mod echitabil calitatea de izvoare de obligații.

De fapt, clasificarea izvoarelor obligațiilor, efectuată de Gaius în Instituțiile sale, devenise insuficientă: practica scosese la iveală noi fapte și acte juridice care puteau da naștere unei obligații, iar jurisconsultul s-a conformat și a creat (cu titlu generic) o nouă categorie de izvoare: diferite alte ipoteze. El le asimilează, din punct de vedere al efectelor, obligațiilor născute dintr-un fapt licit sau ilicit, pentru că au efectele unui contract sau ale unui delict. Acest tip de obligații sunt definite negativ în ceea ce privește izvorul lor (nici contract, nici delict), dar pozitiv în privința capacității de a face să se nască o legătură juridic constrângătoare.

Asimilarea este oarecum forțată, lucru care reiese din însăși titulatura aleasă: *quasi ex contractu malificiove*. Dar am văzut deja cum coerența logică nu este centrul preocupărilor pentru romanul pragmatic, aflat în primul rând în căutarea unei soluții utile echitabile. Mai important este că astfel apar pentru prima dată sintagmele de cvasicontract și cvasidelict. Patru secole mai târziu citim în Instituțiile lui Iustinian:

Sequens divisio in quattuor species deducitur: aut enim ex contractu sunt aut quasi ex contractu aut ex maleficio aut quasi ex maleficio.

O altă împărțire a obligațiilor este cvadripartită; acestea se nasc fie din contract, fie din cvasicontract, fie din delict, fie din cvasidelict¹⁸.

Comisia condusă de Tribonian a transformat deci diviziunea tripartită în cvadripartită. A făcut-o sub impulsul spiritului teoretizant grec ce domina deja la curtea lui Iustinian, în dorința de a sistematiza. Folosind expresiile *quasi ex contractu* și *quasi ex delicto*, au înlocuit definirea prin negație folosită de Gaius cu una pozitivă. Dar noua formulare nu a reușit cu nimic mai mult decât Gaius să delimiteze satisfăcător categoriile la care s-au oprit. Dimpotrivă, considerând că diviziunii fundamentale

¹⁷ Pomponius, Dig. 13.6.13.2.

¹⁸ Inst. 3.13.2.

contract/delict trebuie să-i corespundă perechea *cvasicontract/cvasidelict*, au pervertit sensul real al acestor distincții plasându-le printre izvoarele obligațiilor.

Majoritatea codificărilor europene moderne și postmoderne au preluat criticabile diviziune cvadripartită a lui Iustinian. Așa s-a întâmplat și cu Codul civil francez din 1804, al cărui art. 1370 mai adaugă un izvor suplimentar: legea¹⁹. Clasificarea iustiniană este redescoperită în sec. XII, când începe receptarea dreptului roman în Occident. Dar abia Robert-Joseph Pothier, părintele codului Napoléon, o asumă complet în sec. XVIII și dă definițiile transplantate și în codul nostru de la 1864. Tot el este cel care adaugă legea între izvoarele obligațiilor, identificând obligații „legale” ce s-ar naște din raporturile de rudenie, de proprietate etc. El preia aici sistematizările făcute de jurisconsultul german Heineccius, care pornise de la niște afirmații sumare ale jurisconsultului clasic roman Modestin²⁰.

Excepția o face Codul civil italian din 1942, unde art. 1173 împrumută clasificarea tripartită *gaiiană*²¹: obligațiile se nasc din contracte, din delict și din toate celelalte acte sau fapte ce pot da naștere unei obligații. Cele două „*cvasi-categorii*” nu apar expres menționate; codul face trimitere la câteva obligații legale, mai ales alimentare sau de constituire de dotă (art. 433 sqq.), la legatul lucrului altuia (art. 651), la promisiunea unilaterală (art. 1977 sqq.), la gestiunea de afaceri (2028-2032), la plata nedatorată (2033-2040) și la îmbogățirea fără justă cauză (2041-2042). Direcția italiană este exploatată de Codul civil român actual, care enumeră detaliat izvoarele obligațiilor:

Art. 1165 – **Izvoarele obligațiilor.** Obligațiile izvorăsc din contract, act unilateral, gestiunea de afaceri, îmbogățirea fără justă cauză, plata nedatorată, fapta ilicită, precum și din orice alt act sau fapt de care legea leagă nașterea unei obligații.

Secțiunea a 6-a. CONTRACTELE

Tipologia contractelor

Citind Instituțiile lui Gaius, observăm că, după ce a stabilit dualitatea izvoarelor obligațiilor, Gaius operează în paragraful imediat următor **diviziunea cvadripartită a contractelor**:

Et prius uideamus de his, quae ex contractu nascuntur. Harum autem quattuor genera sunt: aut enim re contrahitur obligatio aut uerbis aut litteris aut consensu.

Să ne ocupăm mai întâi de cele ce se nasc din contracte. Acestea sunt de patru feluri: în adevăr, o obligație se contractează fie *re* (real, prin remiterea lucrului), fie *verbis* (verbal, prin cuvinte solemne), fie *litteris* (prin înscris), fie *consensu* (prin consimțământ mutual)²².

Este adevărat că lista întocmită de Gaius²³ nu este un sistem la adăpost de critici. Celebru juristconsult l-a introdus pentru a înlocui vechea enumerare a acțiunilor cu clasificarea obligațiilor, în funcție de izvorul și conținutul acestora. **Este pentru prima dată când obligațiile sunt sistematizate complet și în funcție de elementul fundamental care le formează nucleul: relația cu voința debitorului.**

¹⁹ „Certains engagements se forment sans qu'il intervienne aucune convention, ni de la part de celui qui s'oblige, ni de la part de celui envers lequel il est obligé.

Les uns résultent de l'autorité seule de la loi; les autres naissent d'un fait personnel à celui qui se trouve obligé.

Les premiers sont les engagements formés involontairement, tels que ceux entre propriétaires voisins, ou ceux des tuteurs et des autres administrateurs qui ne peuvent refuser la fonction qui leur est déferée.

Les engagements qui naissent d'un fait personnel à celui qui se trouve obligé, résultent ou des quasi-contrats, ou des délits ou quasi-délits; ils font la matière du présent titre”.

La fel proceda și art. 588 din vechiul Cod civil român.

²⁰ Dig. 44.7.52.5.

²¹ „Fonti delle obbligazioni. Le obbligazioni derivano da contratto, da fatto illecito, o da ogni altro fatto idoneo a produrle in conformità dell'ordinamento giuridico”.

²² Gaius 3.89.

²³ Gaius, Inst. 3.88-89 și 182.

Pe de altă parte, gruparea sistematică a contractelor nu era o preocupare nouă. Enumerarea făcută de Gaius este rezultatul unei reflexii începute la finele Republicii. Sistematizarea sa va influența fundamental sistemul contractual modern și ne aduce în atenție un pas care (din punct de vedere istoric) egalează în importanță descoperirea focului: **nașterea contractului**.

Apariția noțiunii juridice de contract

A fost nevoie de două secole pentru ca să fie identificat termenul generic de *contractus*, care să reunească toate obligațiile ce izvorăsc dintr-un fapt lícit și voluntar. Jurisconsultul Labeo a intuit **noțiunea de contract** la începutul sec. I p.Chr., Pedius a imaginat un secol mai târziu **convenția (acordul de voințe)**, ca **substrat comun oricărui contract**.

a. *Contractus*

Jurisconșulții perioadei Republicane nu atribuiau cuvântului „contract” sensul pe care îl dăm noi astăzi.

Edictul pretorian utiliza, fără deosebire, termenii: *actum*, *gestum*, *negotium* și *contractum*. Juriștii s-au confruntat, în ultimul secol republican, pe chestiunea de a ști cum să diferențieze acești termeni, care desemnau toate actele juridice din practică. Tentativa de definiție a lui Labeo intervine tocmai în acest context:

Labeo libro primo praetoris urbani definit, quod quaedam 'agantur', quaedam 'gerantur', quaedam 'contrahantur': et actum quidem generale verbum esse, sive verbis sive re quid agatur, ut in stipulatione vel numeratione: contractum autem ultro citroque obligationem, quod Graeci συνάλλαγμα vocant, veluti emptionem, locationem conductionem, societatem: gestum rem significare sine verbis factam.

Labeo, în cartea întâia a comentariului său la edictul pretorului, dă următoarea definiție pentru termenii a acționa, a gera și a contracta. El spune că acționare (*actum*) trebuie să fie înțeles în general legat de ceea ce se face prin cuvinte sau prin darea unui lucru, cum se întâmplă în cazul stipulației sau al numerației; contractare trebuie să primească un înțeles mai larg, cel al obligațiilor de o parte și de alta, ceea ce grecii numesc *synalagma*: așa sunt vânzarea, locațiunea, societatea; iar gerare înseamnă ceva făcut fără a-ți fi dat cuvântul²⁴.

Termenii dezbătuți de Labeo necesită unele detalieri.

Actus se referă la actul unilateral, solemn sau real, creator de obligație în sarcina numai a debitorului. Sunt aici vizate pe de o parte dialogurile formalizate venite din Vechiul Drept Roman, unde întrebarea și răspunsul solemn reunit sub numele de *stipulatio* produc efectul juridic²⁵. Pe de altă parte este vizat transferul de proprietate al bunurilor de gen ce se numără și care creează o *obligatio re*. Prin numerația din text se înțeleg operațiunile de numărare, cântărire sau măsurare a lucrurilor de gen ce vor fi transferate: trimitere implicită la împrumutul de consumație (*mutuum*) unde, consecutiv numerației, în sarcina împrumutatului ia naștere obligația unilaterală de a restitui bunuri de aceeași natură și în aceeași cantitate. Dar *numeratio* depășește cadrul unui *actum re*, pentru că termenul desemnează și plata (*solutio*) – mod de stingere civil al obligației. Trebuie remarcat însă efortul teoretic de a grupa într-o categorie generală (*actus*) toate obligațiile născute din acte de tipul celor de mai sus și care sunt

²⁴ Ulpian, Dig.50.16.19.

²⁵ Romanii considerau că acest cuvânt vine de la un presupus adjectiv *stipulus* (= tare, statornic), sinonim cu *firmus* și desemnând fermitatea angajamentului luat prin răspunsul afirmativ corespunzător întrebării. Ținând însă seama că aveau obiceiul de a rupe un pai când promiteau ceva, este mai degrabă probabil cuvântul să vină de la *stipula*, -ae (= pai).

sanctionate prin *condictio* (acțiune de drept strict privind orice datorie certă, după cum am văzut când am descris procedura acțiunilor legii).

Gestum este îndeplinirea unei prestații despre care Labeo nu mai dă vreun detaliu edificator. Se gândea probabil la gestiunea de afaceri, pentru că reiese din text că cineva acționează fără a-și fi asumat în prealabil vreo obligație printr-o manifestare de voință: *e.g.*, obligația de a despăgubi pe cel care stinge incendiul și repară casa vecinului afectată de foc, fără a se fi înțeles în prealabil în acest sens. Jurisconsultul pare a se referi aici la un *gestum* făcut fără îndeplinirea solemnităților de la stipulație sau a oricărui cadru legal cunoscut prin care se declanșau juridic angajamente.

Ce este important?

- faptul că **Labeo leagă cuvântul *contractum* de cele trei acte juridice în care consimțământul este suficient pentru a face să se nască obligații reciproce;**

- faptul că **aduce în ecuație cuvântul *synallagma* (de o parte și de alta)**. De aici a venit noțiunea de obligații sinalagmatice.

Jurisconsultul nostru este cel care a legat primul noțiunea de *contrahere* de rolul jucat de schimbul de voințe între părți. El a limitat însă *contractum* la categoria obligațiilor consensuale, concepție care a fost preluată și respectată de proculieni. Opozanții lor, sabinienii, au continuat să folosească pe *contrahere* într-un sens larg și atehnic. Mai trebuia însă să se opereze desprinderea de veche trilogie *agere, contrahere, gerere*, care nu permitea individualizarea exactă a figurilor contractuale. De importanță capitală este însă simplul fapt că **Labeo a fost un precursor al noțiunii moderne de contract, căreia i-a pus temelia când a inventat cuvântul și noțiunea de contract.**

b. Convenția – substrat comun al contractelor

Drumul a fost astfel deschis pentru ca noțiunea de *contractum* (apoi *contractus*) să iasă din cadrul restrâns inițial.

La finele sec. I p.Chr., grămăticul și retorul Quintilian folosește *contractus* pentru a desemna obligația contractată *re*²⁶. Cuvântul acoperă un secol mai târziu obligațiile născute atât *consensu* sau *re*, cât și *verbis*. Nu rămânea decât să fie găsit denominatorul comun al tuturor acestor raporturi obligaționale grupate la secțiunea *contractus* și a găsi o etichetă satisfăcătoare.

Pedius are meritul de a fi legat, în sec. II p.Chr., contractul la convenție (înțelegere între părți). În comentariul său la edictul pretorian, jurisconsultul Ulpian scria:

Adeo autem conventionis nomen generale est, ut eleganter dicat Pedius nullum esse contractum, nullam obligationem, quae non habeat in se conventionem, sive re sive verbis fiat: nam et stipulatio quae verbis fit, nisi habeat consensum, nulla est.

Dacă este adevărat că termenul de convenție este unul general, atunci – după cum elegant o spune Pedius – nu există contract care să nu conțină în sine o convenție, fie că este vorba de o obligație ce se formează prin remiterea unui lucru, fie prin pronunțarea unor cuvinte solemne: chiar și stipulația ce se naște din pronunțarea cuvintelor este nulă în absența consimțământului²⁷.

²⁶ *Declam. Min.* 278.

²⁷ Ulpian, *Dig.* 2.14.1.3.

Pedius a contribuit decisiv, când a stabilit că orice contract implică o convenție (adică, necesită acordul de voințe al părților asupra obiectului, termenului și altor modalități ale contractului), **independent de modul solemn, real sau consensual de formare a obligațiilor**. Convenția (acordul de voințe al părților, în terminologia autorilor noștri actuali de drept civil) devine un element esențial în constituirea contractului: îndeplinirea formalităților în contractele formale sau tradițiunea (remiterea materială a) bunului în cele reale nu mai sunt acum suficiente pentru a crea obligații. Acestea nu mai au nicio valoare în absența întâlnirii voințelor.

În **concluzie**, începând cu sfârșitul sec. I p.Chr. și începutul sec. II p.Chr., s-a putut formula o definiție precisă a termenului de *contractus*. Acesta nu mai este un act juridic oarecare, ci **o convenție făcută, în condițiile sau/și formele cerute de dreptul civil, pentru ca să se dea naștere la obligații**.

Elementele esențiale ale unui contract

În afară de condițiile de validitate caracteristice fiecărui contract în parte, există anumite elemente comune și esențiale oricărui. Aceste elemente sunt: consimțământul (1), capacitatea (2) și obiectul (3). În anumite cazuri apare ca element esențial și cauza (4). Să le analizăm pe rând.

(1) Consimțământul constă în acordul de voință a părților ce contractează. Dreptul Clasic a reținut câteva condiții de validitate ale consimțământului:

- **o singură voință nu este suficientă pentru a crea un contract**, pentru că oferta unei persoane poate fi retrasă, atâta vreme cât nu a fost acceptată de o alta. Cele două voințe, pentru a avea eficacitate juridică, trebuie să se întâlnească. Dacă Titius îi face o ofertă lui Maevius, pe care însă o revocă înainte de a ajunge la acesta din urmă, contractul nu se încheie.

- consimțământul trebuie să fie **dat în mod serios** și nu în glumă (*iocandi causa*). În acest din urmă caz, nu există contract.

- consimțământul **nu trebuie să fie simulat**, adică nu este îngăduit ca actul real să fie ascuns într-o altă formă juridică decât aceea ce-i este proprie (*e.g.*, o donație ascunsă în haina unei vânzări). În asemenea cazuri, actul simulat este valabil numai în măsura în care este valabil actul real încheiat între părți;

- consimțământul trebuie să fie **real** și nu dat din eroare sau smuls prin dol ori violență. Această condiție deschide problematica juridică a vicierii consimțământului, care a putut fi abordată de îndată ce s-a acceptat rolul esențial, jucat de voințele contractanților reunite în convenție. Dreptul Roman nu a stabilit o teorie generală a viciilor de consimțământ, în maniera celei puse la punct în dreptul civil actual. Doar reflecția științifică, bazată pe practică (*iurisprudentia*) a admis ipoteze în care consimțământul uneia sau al alteia dintre părți era afectat de un viciu dirimant (distructiv): eroarea (A), dolul (B) și violența (C), la care vom adăuga și leziunea (D).

Să le analizăm pe rând.

(A) Eroarea nu a fost definită de romani, dar a fost văzută ca o falsă reprezentare a realității creând un dezacord între părți dacă poartă asupra unui element esențial al contractului. Există un decalaj între voința inițială și reală a părții/părților și declarația acesteia/acestora.

Textele folosesc *dissentiare* (a nu se înțelege) pentru a exprima lipsa întâlnirii reale a voințelor:

In venditionibus et emptionibus consensum debere intercedere palam est: ceterum sive in ipsa emptione dissentient sive in pretio sive in quo alio, emptio imperfecta est. Si igitur ego me fundum emere putarem Cornelianum, tu mihi te vendere Sempronianum putasti, quia in corpora dissesimus, emptio nulla est.

Este clar că trebuie să intervină consimțământul pentru a fi contract de vânzare. Dacă părțile sunt în dezacord fie asupra vânzării însăși, fie asupra prețului sau asupra unui alt element, contractul de vânzare nu este perfect. Dacă eu credeam că cumpăr fondul Cornelian și tu ai crezut că-mi vinzi fondul Sempronian, vânzarea este nulă fiindcă nu ne-am înțeles asupra obiectului²⁸.

Eroarea era în practică frecvent unilaterală și a fost cazuistic exemplificată de către juriști într-o serie de cazuri tipice. *E.g.*;

- dacă o parte crede că-l cumpără pe sclavul Pamphilus și cealaltă i-l vinde pe sclavul Stichus, prima va suferi o eroare asupra obiectului (*error in corpore*)²⁹;

- dacă se donează o sumă de bani și cel ce o primește crede că i-a fost împrumutată, jurisconsultul Iulian consideră că nu va exista donație, pentru că ultimul a suferit o eroare asupra naturii actului (*error in negotio*). Aceeași soluție se va reține dacă Titius dă lui Maevius un obiect în păstrare și acesta crede că i-a fost împrumutat, caz în care nu există nici depozit nici comodat³⁰;

- dacă cineva cumpără oțet, crezând că este vin sau cumpără cupru, crezând că este aur sau cumpără plumb, crezând că este argint, Ulpian apreciază că avem de-a face cu o eroare asupra substanței (*error in substantiam*):

Inde quaeritur, si in ipso corpore non erratur, sed in substantia error sit, ut puta si acetum pro vino veneat, aes pro auro vel plumbum pro argento vel quid aliud argento simile, an emptio et venditio sit. Marcellus scripsit libro sexto digestorum emptionem esse et venditionem, quia in corpus consensum est, etsi in materia sit erratum. ego in vino quidem consentio, quia eadem prope ousia est, si modo vinum acuit: ceterum si vinum non acuit, sed ab initio acetum fuit, ut embamma, aliud pro alio venisse videtur.

Se pune întrebarea dacă o vânzare este valabilă când nu există eroare asupra obiectului însuși ci asupra materiei, când de exemplu se vinde oțet ca vin, cupru ca aur, plumb sau orice alt metal asemănător argintului, ca argint. În cartea a VI-a a Digestelor, Marcel a scris că vânzarea este valabilă, deoarece există consimțământul asupra aceluiași obiect, în pofida erorii asupra materiei. Sunt de acord în ceea ce privește vinul, pentru că substanța – în grecește, *ousia* – este aproape aceeași dacă este vorba de vin acrit. Dar dacă lichidul era oțet de la început, de exemplu, dacă era *embamma* (sos picant pe bază de vin, n.ns. – MDBB), se consideră că s-a vândut un lucru ca fiind altul³¹.

Jurisconsultul face aceste considerații, pentru că, în Vechiul Drept Roman, se ținea seama numai de aspectul exterior al obiectului material înstrăinat. Ca urmare, eroarea asupra substanței nu constituia o cauză de desființare a înțelegerii. În Dreptul Clasic însă, juriștii și-au pus problema diferenței între substanța lucrului și calitățile sale materiale intrinsece: oțetul are aspect de vin, vinul se poate transforma în oțet. Problematizarea s-a putut realiza datorită ponderii filosofiei stoice în societatea romană de la sfârșit de Republică și început de Imperiu. Astfel, concepția aristotelică a primatului aparenței unui *corpus* asupra materiei, din care este constituit, a fost înlocuită cu

²⁸ Ulpian, Dig. 18.1.9 pr.

²⁹ Id., *loc. cit.*

³⁰ Ulpian, Dig. 12.1.18 pr.

³¹ Ulpian, Dig. 18.1.9.2.

concepția stoică a caracterului determinant al substanței lucrului. Iulian și Ulpian sunt cei care, de pe această bază de gândire, au impus eroarea asupra substanței ca determinantă în materie de vânzare.

- dacă Titius îl mandatează pe Caius, crezând că îi dă mandat lui Maevius, suntem în prezența unei erori asupra persoanei (*error in personam*)³². Dar acest ultim tip de eroare nu era considerat a avea efect distructiv, decât în cazuri excepționale: la contractele încheiate *intuitu personae* și la cele în care alegerea cocontractantului joacă un rol esențial.

Cazuistica s-a dezvoltat inițial legat de contractele consensuale (mai ales apropo de vânzare, după cum se vede mai sus), unde schimbul consimțămintelor este esențial pentru nașterea obligațiilor părților. Îndată ce s-a admis, pe drumul deschis de Pedius, că orice contract presupune o convenție, eroarea a fost acceptată și în contractele formale și reale³³.

Eroarea esențială atrage nulitatea contractului³⁴. Fiind o lipsă de *consensus*, contractul nu s-a putut forma.

(B) Dolul (*dolus malus*) este o eroare provocată: unul dintre contractanți organizează în mod deliberat o falsă reprezentare a realității, în scopul de a-și înșela partenerul contractual sau de ai provoca un prejudiciu (art. 1214 C. civ.).

Comportamentul intenționat răuvoitor nu a fost o invenție clasică nici în fapt și nici în drept. Vedem astfel cum o lege regală atribuită lui Numa prevedea că, cel ce ucide apelând cu bună știință la dol (*dolo sciens*), va fi acuzat ca și cum ar fi comis un paricid³⁵. În *Ab urbe condita*, istoricul Titus Livius face aluzie la intenția răuvoitoare de a viola un tratat³⁶. Frizând mai degrabă latura penală, Vechiul Drept Roman nu l-a luat în seamă în sfera contractuală. Apariția în sec. II a.Chr. a contractelor consensuale de bună-credință a indus concluzia că încrederea (*fides* – despre care am tratat în capitolul introductiv) și onestitatea ce le însuflețeau regimul juridic nu se puteau concilia cu exercitarea de manopere dolosive la perfectarea angajamentului.

Inventarea *actio de doli mali* (acțiunea în dol prejudiciabil) și a excepției de dol este atribuită de Cicero amicului său, eminentul jurist Caius Aquilius Gallus – pe când ocupa demnitatea de pretor, între 66 și 70 a.Chr.

„Iar dacă este de condamnat tănuirea, ce trebuie să spunem despre vorba rostită pentru a înșela? C. Canius, cavalier roman, spiritual și destul de cult, venind odată la Syracuse, cum declară el însuși, pentru a se odihni, iar nu pentru afaceri, spunea mereu că vrea să cumpere o moșioară la țară, unde să-și poată invita prietenii și unde să petreacă nesupărat de nimeni. Aflându-se această știre, un oarecare Pithius, care făcea pe cămătarul la Syracuse, veni și-i spuse că el are o moșie, care nu e de vânzare, dar că o poate pune la dispoziția lui Canius să se folosească de ea ca și cum ar fi a sa și în același timp l-a invitat la masă la moșie pentru a doua zi. Canius primind, Pithius, care era, ca bancher, cu trecere la toate clasele de cetățeni, a convocat pe pescari la el și le-a cerut ca a doua zi să pescuiască în fața moșiei lui, dându-le și alte îndrumări pe care le-a crezut el necesare. La ora mesei a venit Canius: o masă îmbelșugată pregătită de către Pithius, o mulțime de bărci în fața ochilor, fiecare aducea ceea ce prinsese și cantități mari de pește erau depuse la picioarele lui Pithius. Atunci Canius întrebă: „Ce este aceasta, Pithius? Ce e cu atât pește, cu atâtea bărci?” Acesta răspunse: „Ce este de mirare? Tot peștele din Syracuse numai în acest loc este; aici este vadul unde se strânge peștele și pescarii nu se pot depărta de această vilă”. Plin de dorință, Canius îi ceru lui

³² Celsus, Dig. 12.1.32.

³³ E.g., Venuleius, Dig. 45.1.137.1.

³⁴ V. și art. 1207 c.civ.

³⁵ Fest. p. 221 L.

³⁶ I.24.

Pithius să i-o vândă. Acesta la început se lăsă greu; apoi, ce să mai lungim vorba, târgul s-a făcut. Omul dornic și bogat a cumpărat moșia cu cât a cerut Pithius. S-a încheiat contractul, s-a făcut vânzarea. A doua zi Canius invită pe prietenii săi. Vine și el devreme. Nu vede nicio barcă. Întrebă pe un vecin dacă nu cumva pescarii au sărbătoare, de nu vede pe nimeni. „Nu, pe cât știu n-au nicio sărbătoare, răspunse acesta. Dar niciunul nu obișnuiește să pescuiască aici: mă mir ce se întâmplase ieri cu ei”. Canius nu mai putea de mânie. Dar ce avea să facă? Colegul și prietenul meu Aquilius nu formulase instrucțiuni asupra înșelăciunii; conform acestora, când era întrebat ce este o gravă înșelăciune (*dolus malus*) răspundea că este când una se arată și alta se face³⁷.

Servius Sulpicius Rufus (elev al lui C. Aquilius Gallus) și Marcus Antistius Labeo au definit dolul:

Dolum malum Servius quidem ita definiit machinationem quandum alterius decipiendi causa, cum aliud simulatur et aliud agitur. Labeo autem posse sine simulatione id agi, ut quis circumveniat: posse et sine dolo malo aliud agi, aliud simulari, sicuti faciunt, qui per eiusmodi dissimulationem deserviant et tuentur vel sua vel aliena: itaque ipse sic definiit dolum malum esse omnem calliditatem fallaciam machinationem ad circumveniendum fallendum decipiendum alterum adhibitam.

Servius definește dolul prejudiciabil (*dolus malus*) ca fiind o viclenie întreprinsă în scopul de a abuza de celălalt înșelându-l printr-o atitudine exterioară ce maschează adevăratul obiectiv. Dar Labeo consideră că putem căuta să înșelăm pe altul fără simulare: la fel cum se poate să pari fără dol prejudiciabil că faci ceva și de fapt faci altceva, cum li se întâmplă celor care, prin disimulare, se acomodează circumstanțelor și pun la adăpost bunurile lor sau ale altora. De aceea, el dă o altă definiție dolului prejudiciabil, ca fiind orice viclenie, înșelăciune, manevră destinată a surprinde, a abuza, a înșela pe cineva. Definiția lui Labeo este justă³⁸.

Se pune deci problema de a face diferența între *dolus bonus* (dolul inofensiv) și *dolus malus* (dolul prejudiciabil). Primul se reduce la parada făcută de vânzător pentru a exagera calitățile bunului, în timp ce al doilea este un delict pretorian ce se extinde în câmpul obligațiilor contractuale.

Dolus malus este asimilat în materie contractuală relei credințe (*mala fides*) și constituie o încălcare a modelului omului de bine (*bonus vir*). Implică întotdeauna un element moral de conduită necorespunzătoare, contrară necesarei onestității în raporturile juridice. Poate interveni la momentul formării contractului – precum în speța relatată de Cicero – sau ulterior, la momentul executării prestației, al promovării acțiunii sau al derulării procesului, caz în care avem de a face cu dolul procesual³⁹.

Atragem atenția însă că, în Dreptul Roman, dolul nu a fost un viciu de consimțământ propriu-zis. Era în primul rând un delict pretorian, puternic impregnat fiind de originea sa penală: viza concomitent pedepsirea unui comportament inadmisibil între contractanți și repararea prejudiciului patrimonial suferit de victima dolului. Gravitatea atașată dolului se observă în regimul juridic desemnat pentru *actio de dolo malo*.

Aceasta era o acțiune pretoriană *in factum*, acțiune penală ce conducea la condamnarea vinovatului la o amendă corespunzând întinderii prejudiciului provocat. Ca orice acțiune penală, era dată numai în termen de un an de la faptă, după care se considera că a intervenit iertarea din partea victimei. Era și o acțiune noxală, pentru că putea sancționa dolul comis de fiul de familie sau de sclav (aflându-se sub autoritatea șefului de familie, aceștia nu aveau personalitate juridică). Era concomitent o acțiune arbitrară, datorită prezenței în formulă a unei clauze de restituire (*clausula arbitraria*): autorul dolului poate evita condamnarea dacă repune lucrurile în starea anterioară. Condamnarea pentru delictul de dol era

³⁷ Cicero, *de off.* 3.14 (trad. David Popescu).

³⁸ Ulpian, *Dig.* 4.3.1.2.

³⁹ V. și secțiunea referitoare la răspunderea contractuală.

infamantă, atrăgând oprobriul public și consecințe civice importante: interdicția de a fi martor, de a fi desemnat tutore, de a încheia acte juridice din categoria celor de bună-credință, de a ocupa anumite magistraturi etc.).

Condițiile de admisibilitate ale acțiunii erau încă o dovadă a naturii delictuale. Era o acțiune subsidiară, putând fi intentată numai dacă victima nu avea niciun alt mijloc la îndemână pentru a-și recupera prejudiciul⁴⁰ și numai dacă nu putea obține nici măcar o *restitutio in integrum*. Reclamantul trebuia să probeze cu ce a fost înșelat și de către cine, acțiunea dându-i-se împotriva cocontractantului sau chiar și împotriva unui terț de la care ar fi provenit dolul. Strictețea condițiilor de acordare este explicabilă: calificarea penală a dolului în materie contractuală era o chestiune sensibilă, delicat de manipulat într-o lume în care trebuie ținut seama și de securitatea tranzacțiilor. Cum stabilești granița între perfidia manifestă și abilitatea uzuală a comercianților? Acestea sunt motivele pentru care *actio doli* era o acțiune de ultim recurs, ce operează numai în caz de prejudiciu dovedit, căruia trebuie să i se repare consecințele economice.

Comportamentul dolosiv poate fi sancționat și prin mijlocul procesual defensiv al *exceptio doli*, pus la dispoziția debitorului înșelat și acționat în executare de creditorul de rea-credință. Excepția paralizează pretenția abuzivă și împiedică producerea prejudiciului. Din punct de vedere tehnic, aceasta se introduce de pretor în formula acțiunii, ca parte secundară, imediat după *intentio*⁴¹.

Excepția de dol este subînțeleasă în contractele de bună-credință*. Ea rezultă din clauza *ex fide bona*, care permite judecătorului să aprecieze liber conformarea părților la obligația de bună-credință. În schimb, în contractele de drept strict, dolul nu putea fi invocat decât pe cale de excepție în faza *in iure* a procesului. Judecătorul era legat în apreciere de termenii stricți ai formulei de judecată, fără a putea avea inițiativa de a studia conduita părților.

În concluzie, dolul a fost în Dreptul Roman o chestiune de tehnică juridică cu aplicabilitate generală, rezultată din observarea lui *fides* – valoarea fundamentală a cetățeanului. Pe lângă aspectele anterior expuse, chiar și simpla observare a definițiilor mai sus redate (Gallus, Rufus și Labeo) scot clar în evidență generalitatea noțiunii.

(C) Violența (*metus*) a apărut în contextul particular al atmosferei de teroare, creată de dictatura lui Sylla (sec. I a.Chr.). Partizanii săi confiscau în mod silnic bunurile cetățenilor, sub amenințarea că-i vor denunța dictatorului pentru a fi înscrisi pe listele de proscriși⁴². Atmosfera era atât de nesigură, încât orice cetățean, indiferent de rangul său social, se putea trezi victimă violențelor: *e.g.*, în anul 89 a.Chr., pretorul Aulus Sempronius Asellio a fost asasinat în plin forum, în exercițiul funcțiunii – în timp ce încerca să soluționeze diferende ivite între niște creditori și debitorii acestora. Astfel se explică inițiativa pretorului Octavius, care în anul 78 a.Chr. introduse o formulă de acțiune care lipsea de eficacitate tot ceea ce s-a realizat sub imperiul temerii (*metus*):

Quod metus causa gestum erit, ratum non habebo.

Nu voi considera valabil ceea ce a fost făcut dintr-o temere provocată de violență⁴³.

Magistratul înțelege astfel să acorde protecție celui a cărui voință contractuală a fost ghidată de presiuni exterioare – în speță, de violența (*vis*) morală sau/și psihică. Trebuia să se fi creat o temere susceptibilă de a speria un om normal⁴⁴ sau să-i tulbure liniștea sufletească (*constantia*): amenințarea cu moartea, cu încarcerarea, cu

⁴⁰ Ulpian, Dig. 4.3.1.4.

⁴¹ Gaius 4.119.

⁴² Cicero, *Ad Quintum* 1.1.7.21.

⁴³ Ulpian, Dig. 4.2.1.

⁴⁴ Gaius, Dig. 4.2.6.

aducerea în sclavie sunt exemple date în acest sens de juriști, care exclud însă temerea de un proces sau de nota infamiei⁴⁵ (art. 1216 C. civ.).

Important este însă să observăm că actul încheiat sub imperiul temerii este valabil conform vechiului *ius civile*. Pretorul a fost cel care a intervenit pentru a-i paraliza consecințele și pentru a încerca să repună lucrurile în ordine.

Victima violenței are întâi de toate la dispoziție o *actio metus*. Era o acțiune penală privată, susceptibilă a fi exercitată timp de un an și a cărei admitere duce la o condamnare la cvadruplu, bazată pe estimarea prejudiciului de către judecător. Era ca și la dol o acțiune arbitrară, pentru că *condemnatio* (partea principală din formulă conținând ordinal dat de pretor judecătorului de a condamna pe pârât dacă găsește că este cazul) este precedată de clauza arbitrară prevăzând alternativa restituirii și, în lipsă, pe cea a plății la cvadruplu. Față de dol, acțiunea nu era infamantă. Tot la deosebiri observăm faptul că era o acțiune *in rem scripta*, în sensul că putea urmări orice persoană care ajunsese să profite de bunul extorcat prin violență.

În al doilea rând, debitorul constrâns prin violență să intre în raporturi contractuale se putea opune invocând o *exceptio metus* executării cerute de creditor prin intentarea acțiunii contractuale.

În al treilea rând, victima putea solicita o *integrum restitutio ob metum* (repunerea în situația anterioară pe motiv de temere), ce rezulta dintr-o favoare acordată de pretor *causae cognitio*: în urma unei aprecieri a circumstanțelor de fapt, dacă ajungea la concluzia că echitatea cere repunerea completă și retroactivă a victimei în drepturile sale. Măsura se întemeia pe *imperium*-ul pretorului (puterea de administrare a justiției civile și penale), nu pe *iurisdictio* a acestuia (simpla atribuție de a figura în faza *in iure* a unui proces), având astfel un caracter excepțional și fiind o măsură foarte rară: se pare că era dispusă când cel interesat nu se putuse folosi primele două mijloace procedurale indicate mai sus.

(D) La enumerarea viciilor consimțământului nu am menționat **leziunea**.

Aceasta nu era privită ca atare în Dreptul Roman, ci era analizată ca problemă în anumite ipoteze speciale. Pretorul dispune astfel o repunere în situația anterioară (*restitutio in integrum*), în favoarea minorilor care au fost lezați (= au suferit un prejudiciu) prin actele pe care le-au încheiat. Măsura administrativă luată de magistrat se fonda pe lipsa de experiență a celui lezat, nu pe vicierea consimțământului său, motiv pentru care se numea restituire pe motiv de vârstă (*restitutio ob aetatem*).

O altă ipoteză se întâlnește în Dreptul Postclasic, unde Dioclețian și Maximian stabilesc (în anul 285) că vânzarea unui teren agricol sub jumătatea prețului real constituie o *laesio enormis*⁴⁶. Vânzătorul poate cere desființarea contractului numai împotriva cumpărătorului, care poate scăpa achitând restul de preț. Măsura nu se analiza într-un viciu de consimțământ, ci era o reacție de politică legislativă față de situația (frecventă în epocă) a cumpărătorilor care profitau de strâmtoarea economică a unor proprietari de pământ. În plus, era singura ipoteză în care s-a vorbit de condiția prețului just în Dreptul Roman. Abia comentatorii medievali au ridicat-o la rang de condiție de validitate generală a prețului în vânzări, după cum tot ei au fost cei care au introdus sintagma *laesio enormis*.

(2) Capacitatea este cel de al doilea element esențial al contractului. Ce este capacitatea și de câte feluri este am arătat în partea din curs referitoare la persoane. Întrucât însă capacitatea constituie regula în materie de contracte, vom cerceta numai excepțiile de la această regulă, adică incapacitățile contractuale, în măsura în care acestea au fost rânduite de ordinea juridică.

Capacitatea de folosință sau de drept lipsea: sclavilor, care nu se puteau obliga prin contractele lor încheiate cu terții, după cum nici terții nu se puteau obliga prin asemenea contracte; peregrinilor, cu excepția celor care au dobândit *ius commercii* și a cazului în care figurează în contractele de dreptul ginților, fiilor de familie, numai cât privește împrumuturile de bani, în celelalte privințe ei fiind, de la finele Republicii, capabili de a se obliga față de terți, după cum și aceștia se pot obliga față de ei; ficeilor de familie (*filiae familias*) și femeilor căsătorite *cum manu*, cu excepția epocii Dominatului când incapacitatea celor dintâi dispărea.

⁴⁵ Ulpian, Dig. 4.2.7.1.

⁴⁶ Cod 4.44.2.

Capacitatea de exercițiu sau de fapt lipsea risipitorilor, adică prodigilor care nu puteau deveni debitori, ci numai creditorii; impuberilor *sui iuris*, a căror capacitate consta în a nu se putea obliga ca debitori decât cu încuviințarea tutorilor; minorilor de 25 de ani despre care ne-am ocupat într-un alt capitol și femeilor *sui iuris* care puteau deveni creditorii, dar debitori numai cu autorizarea tutorilor lor. Incapacitatea acestora a dispărut însă odată cu dispariția tutelei femeilor.

(3) Obiectul contractului (*id quod debetur*) este prestația la care debitorul se angajează față de creditor. După ce am studiat mai sus în ce constă o asemenea prestație, urmează să analizăm condițiile sale de existență:

a) Să fie posibil din punct de vedere fizic și juridic. Nu se poate încheia un contract care să aibă ca obiect, în primul caz un *hippocentaurus*, adică un animal imaginar jumătate om și jumătate cal, sau, în cel de al doilea, un om liber⁴⁷.

b) Să fie licit, adică să nu fie potrivnic ordinii juridice și bunelor moravuri. Așa, *e.g.*, promisiunea de a săvârși un omor este nulă ca având un obiect ilicit, după cum nule sunt și pactele asupra succesiunilor viitoare, îngăduite de Iustinian numai cu aprobarea lui *de cuius*.

c) Să fie suficient determinat, pentru că altfel nu se poate ști dacă debitorul și-a executat sau nu obligația sa. Este nulă, de exemplu, obligația în care debitorul promite grâu fără a indica și cantitatea, deoarece debitorul s-ar putea elibera de obligație dând o cantitate infimă de grâu; aceasta nu prezintă niciun interes pentru creditor.

d) Obiectul trebuie să prezinte, în fine, un interes material pentru creditor sau chiar numai unul moral, pentru că fără un asemenea interes nu se poate concepe o acțiune a creditorului, în cazul neexecutării prestației, împotriva debitorului.

În această privință, unii autori au variat în opinia lor. *E.g.*, Papinian⁴⁸ discută următoarea speță: cineva vinde un sclav cu condiția să se aplice sclavului o pedeapsă corporală. Vânzătorul va avea acțiunea împotriva cumpărătorului, dacă acesta nu va pedepsi pe sclav, numai dacă vânzătorul însuși a cumpărat sclavul cu aceeași condiție și cu clauza penală că această condiție va trece și la cumpărătorii următori. În acest caz, vânzătorul are o acțiune împotriva cumpărătorului care nu pedepsește pe sclav, deoarece, datorită clauzei penale, interesul pecuniar este indiscutabil. Dacă însă condiția este impusă de vânzător dintr-o simplă răzbunare, acesta nu va avea acțiune, deoarece nu poate dovedi niciun interes pecuniar. Mai târziu, Papinian își va schimba însă opinia și va da acțiune vânzătorului, recunoscându-i totuși un interes pecuniar indirect: a vândut mai ieftin ca să fie sigur de aplicarea pedepsei.

În alte cazuri însă, același jurisconsult admite existența interesului moral. *E.g.*, dacă vânzarea unui sclav s-a făcut cu condiția să nu fie izgonit din Italia și cumpărătorul nu a respectat convenția, vânzătorul are o acțiune bazată pe interesul moral⁴⁹.

(4) Cauza n-a constituit în Dreptul Roman un element esențial pentru orice contract și nici n-a format obiectul unei teorii generale. Ordinea juridică a dat treptat acestui element o valoare cazuistică corespunzătoare necesităților de fapt ce trebuiau soluționate.

⁴⁷ Cf. *supra* 4.3.3b.

⁴⁸ Dig. 18.7.6.1.

⁴⁹ Dig.18.7.7.

Cauza contractului, mai exact a obligațiilor ce rezultă din contract, constă în scopul direct și imediat pe care-l urmărește părțile prin încheierea contractului. Cauza, cu alte cuvinte, are în acest domeniu sensul de cauză finală, de scop și nu de cauză eficientă.

Pentru a afla cauza unui contract ne punem întrebarea: pentru ce datorează debitorul? Cauza obligației, adică scopul ei final, imediat și direct, are un caracter obiectiv.

Cauza nu trebuie confundată cu motivul, adică cu mobilul de fapt ce a împins pe contractanți să se oblighe: cineva împrumută pentru a-și plăti o datorie, altul pentru a-și înzestra o fată, în fine al treilea o face în vederea procurării unor bunuri de consum etc. Simplu element psihologic, motivul nu interesează ordinea juridică, rămânând în afara incidenței normelor de drept.

Trebuie subliniat faptul că, deși aceste considerații teoretice au fost formulate de o dogmatică ce s-a întemeiat mai ales pe legislații ulterioare dreptului roman, nu au fost totuși cu totul străine ordinii juridice romane. Dând cauzei o aplicare prin excelență cazuistică, jurisconsultii nu s-au ridicat până la teoretizarea instituției, ci s-au mulțumit cu unele formulări de detaliu. Posteritatea și-a asumat sarcina de a porni de la realizările practice ale științei juridice romane pentru a crea ceea ce se va numi „teoria juridică a cauzei”.

În vechile forme solemne de contractare (contractele formale), obligațiile erau valabile independent de ideea de cauză. Indiferent de scopul urmărit, contractul era valabil, dacă formele solemne cerute pentru încheierea lui au fost îndeplinite. Astfel, dacă cineva s-a obligat printr-o stipulație, a cărei solemnitate consta într-o întrebare și un răspuns, obligația sa era valabilă chiar dacă, înșelat prin dol sau amenințat cu violența, se îndatorase să restituie o sumă pe care n-a primit-o în realitate – adică chiar dacă se obligase fără cauză. Cu alte cuvinte, contractele formale erau contracte abstracte, independente în eficiența lor de ideea de cauză. La fel, dacă cineva promitea printr-o stipulație unei alte persoane o sumă de bani în vederea săvârșirii unui delict sau pentru a nu săvârși un delict, obligația sa era valabilă, deși fusese încheiată pentru un scop ilicit, adică pentru o cauză ilicită (*ob turpem causam*).

Pretorul a intervenit pentru a înlătura asemenea încheitări și a dat debitorului ce nu a primit banii o excepție (*exceptio doli mali*) pentru a respinge pretenția reclamantului. Făcând cazuistic aplicarea ideii de cauză, pretorul stabilește deci că o stipulație este valabilă numai dacă are o cauză, în sensul celor arătate de noi mai sus. Așadar, în lipsă de cauză, stipulația era fără eficiență practică. La fel a procedat în cazul unei stipulații pentru o cauză ilicită: debitorul se putea elibera tot printr-o excepție (*exceptio doli mali*), ceea ce înseamnă că – pentru a fi valabilă o stipulație – aceasta trebuie să aibă o cauză licită și morală.

Dreptul clasic, mergând pe calea trasată de pretor, a dat celui ce s-a obligat fără cauză o *condictio indebiti*, pentru a cere restituirea plății făcute în mod injust, iar, în cel de al doilea caz, o *condictio ob turpem causam*, în vederea înapoierii a ceea ce a prestat în temeiul promisiunii ilicite.

În celelalte categorii de contracte, romanii însă nu au făcut aplicarea ideii de cauză finală. În contractele reale, adică în acelea ce se realizează prin simpla remitere materială a lucrului (e.g. împrumutul de consumație, depozitul etc.), obligația de restituire a debitorului rezidă în remiterea materială a lucrului; dar remiterea – numită de romani *res* și nu *causa* – constituie în acest caz un fundament juridic a obligației, cauza eficientă a ei și nu cauza finală. De altminteri, niciodată romanii nu au făcut o aplicare a ideii de cauză finală cu privire la aceste contracte.

În materie de contracte consensuale (vânzare-cumpărare, societate, închiriere etc.), scopul final urmărit de contractanți este evident mai vizibil: fiecare parte se obligă în vederea obligației celeilalte părți. Vânzătorul va preda lucrul ca să primească prețul, iar cumpărătorul va plăti pentru a dobândi lucrul. Cu toate acestea, juriștii romani nu

au făcut aplicarea ideii de cauză în asemenea contracte și nu au privit cauza ca un element esențial, care să unească obligațiile părților contractante, decât în ipoteze răzlețe.

O aplicare implicită a ideii de cauză se efectua în categoria contractelor nenumite. Acestea constau din două prestații reciproce: dau de exemplu un animal în schimbul altuia. În asemenea cazuri, prestația uneia din părți constituia cauza celeilalte părți, iar dacă una din prestații nu se efectua, nu exista contract din lipsa cauzei. În dreptul lui Iustinian principiul a fost aplicat la toate convențiile sinalagmatice, socotite, în măsura în care una din părți și-a executat prestația ei, contracte nenumite.

Bazându-se pe textele referitoare la aceste contracte nenumite, vechii comentatori francezi, ca Domat și Pothier, au pus bazele teoriei cauzei din dreptul modern.

BIBLIOGRAFIE:

- asupra problematicii ridicate de contracte: Ilie POPESCU-SPINENI, *Teoria generală a contractelor romane*, București, 1937;
- asupra leziunii, v. Mircea-Dan Bob, *Laesio enormis*, Codul civil austriac și o afacere de familie, în *Studia UBB – series Iurisprudentia* nr. 4/2019, p. 5-67 (<https://law.ubbcluj.ro/ojs/index.php/iurisprudentia/article/view/41/60>).